

A DÖMÖSI PRÉPOSTSÁG HELYREÁLLÍTOTT ALTEMPLOMA (FOTÓ: SZIKSZAY ÁGNES)

A KIRÁLY ÉS ORSZÁGA

A Kálmán-kori törvényekben szabott normák hosszú távon működőképessé tették a 11-12. század fordulójára kikristályosodott gazdasági-társadalmi struktúrát. Egyik 12. századi uralkodó sem látta szükségesnek újabb törvények megfogalmazását. Ezt a stabil rendszert nem „rázták meg” a dinasztián belüli konfliktusok sem.

KÁLMÁN ÉS ÁLMOS KÜZDELMÉNEK FOLYTATÁSA

A 12. század folyamán a királyi cím megszerzése számos konfliktust okozott. Ennek egyik fő vonulata a század első felében Kálmán utódai, II. István és a trónkövetelő Borisz herceg, valamint Kálmán megvakított testvérétől, Álmostól származó utódok, II. (Vak) Béla és II. Géza között zajló küzdelem volt. A század utolsó négy évtizedét kitevő, szintén több szakaszból álló konfliktusban II. Géza testvérei – II. László és IV. István „ellenkirályok” –, illetve fiai – III. István és III. Béla – viaskodtak a trónért. Ez utóbbiban Bizánc jelentős befolyása érvényesült.

„[Kálmán] király másodszorra Rusciából vett feleséget. Ezt házasságtörésen kapta, és mint vétkest elbocsátotta. De nem erőszakos vakmerőségből, mert tudta, hogy meg van írva: »Akitet Isten egybekötött, ember szét ne válassza.« Tudniillik a törvény ellenére és ok nélkül. Tehát nem is ő vált el tőle, hanem a törvény választotta el őt attól, akit a vétke vádolt, a bűne elítélt, és gonoszította sodort keserves helyzetbe. A törvény küldte tehát vissza az asszonyt a hazájába. Házasságtöréséből egy Borith nevű fia született, Borith pedig Kálmánt nemzette.”

Képes krónika, 149.

A 12. század első felének belpolitikai konfliktusait a Kálmán- és az Álmos-párti csoportok küzdelmével jellemezhetjük. Az egyházi rendből kilépő Kálmán és öccse, a Horvát Királyságot irányító Álmos, egyaránt magyar király akart lenni. Ellentétük fegyveres konfliktusba torkollott.

„Mi, bárók, nem fogjuk ostromolni a várat. Ha ostromolni akarsz, harcolj egyedül, mi pedig visszamegyünk Magyarországra, és választunk magunknak királyt.”
Képes krónika, 155.

Kálmán kénytelen volt megosztani az ország feletti hatalmat Álmos herceggel

(ha ideiglenesen is), majd a trónutódlás kérdésében újra és újra összeütköztek. Kálmán hiába fosztotta meg a dukátustól Álmost (1107), továbbra is maradtak hívei. 1115 táján pedig, fia trónutódlását féltve Kálmán meg is vakította Álmost fiával, a gyermek Bélával

KÁLMÁN, A PÜSPÖK-KIRÁLY (THURÓCZY-KRÓNIKA)

együtt. Álmos hívei nem konfrontálódtak nyilvánosan Kálmánnal, sőt annak halála után is háttérbe vonultak, így Kálmán fia, II. István (1116–1131) problémamentesen foglalta el a trónt.

István katonai kudarcai és egy-egy népszerűtlen lépése nyomán azonban hamarosan színre léptek ellenfelei. 1123-ban, amikor II. István a volhíniai Vlagyimir ostromára vezette hadait, a Hont-Pázmány nembeli

A PÉCSVÁRADI PRÉPOSTSÁG ALTEMPLOMA (FOTÓ: RIGÓ TIBOR)

Kozma ispán kinyilvánította az előkelők nemtetszését.

A krónikaszöveg „bárókat” említ, noha a fogalom okleveleinkben csak a 13. századtól fordul elő, ezért a részlet utólagos betoldásnak tűnik. Ugyanakkor a gyermektelen és katonai téren sikertelen Istvánnal szembeni elégedetlenség hitelesnek fogható fel. Szintén elégedetlenkedtek az egyházi vezetők, akik a király környezetében felbukkanó pogány besenyők miatt tiltakoztak. Álmos hívei is mozgolódni kezdtek az 1120-as évek második felében, erre a vak Álmos Bizánchba emigrálásából következhetünk. Fia, Béla nem követte, őt szerzetesek rejtegették Pécsváradon.

II. István a nővérének fiát, Sault jelölte ki utódjául (1127 táján), ám ő mégsem lett király – István halála utáni sorsa ismeretlen. Ugyanakkor felbukkantak más jelöltek is: Bors és Iván ispánok.

A királyi akarattal szemben állókat az uralkodó kegyetlenül megbüntette:

Ivánt lefejeztette, Bors ispánt száműzte, támogatóikat meghátrálásra kényszerítette. Lehet, ehhez kapcsolható egyéb, a *Képes krónika* által megörökített kegyetlenkedése is. Bár a krónika megemlíti Vak Béla utódként való jelölését, ez nagyon valószínűtlen, hiszen az István halála és Béla koronázása között eltelt két hónap belső küzdelmekre enged következtetni.

„Krisztina úrnőt megégettette, és emberek fölött lótrágyából való tűzön főzetett. Nagy égő viaszgyertyákat csöpögtetett az emberek alfelébe.”

Képes krónika, 157.

POLITIKA

KI LEHETETT ALKALMAS AZ URALKODÁSRA?

Az uralkodásra való alkalmasság legelső kritériuma a fizikai épesség, az ép látás és hallás, hiszen enélkül egy szóbeliségre épülő társadalomban aligha lehet önállóan információkat szerezni, és ez alapján döntéseket hozni. Amikor Kálmán 1115-ben megvakítottatta Álmos herceget és a gyermek Bélát, épp a királyi hatalomra való képességüktől kívánta megfosztani őket. A felnövekedett vak Béla az alkalmasság legelső kritériumának nem felelt meg, mégis magyar király lett belőle. Nélküle ugyanis megszakadt volna az Árpád-ház uralma, vagy más, bizonytalan (legalábbis kétséget ébresztő) származású jelöltet kellett volna trónra ültetni.

A fizikai alkalmasságnak másik kritériuma az életkor; azaz, hogy felnőttek tekintsenek valakit. Ennek a koronként változó kritériumnak a középkorban már egy 14-15 éves, családalapításra képes fiatal megfelelt. A párválasztásról a család a megfelelő életkor elérésekor azonnal gondoskodott, hiszen utódok nélkül a dinasztia uralmának folyamatossága kérdőjeleződött meg. Az alkalmasság újabb fontos kritériuma volt a törvényes házasságból való származás – ennek nem felelt meg Borisz, a Kálmán király elbocsátott feleségétől született fiú –, és csak ezt követték az egyéni képességek.

„A gróf pedig, miután megkapta övéinek jelentését, a királynak ezeket a követeket szintén elbocsátván igen hasonló módon nagy ajándékokkal gazdagította. A király számára megállapította az időpontot, amikor megállapította az időpontot, amikor elküldi neki a leányát.”

Malaterrai Gaufréd: Roger calabriai és szicíliai gróf és fivére, Robert Guiscard herceg tettei, 1100 k.

ÁLMOS ÉS BÉLA MEGVAKÍTÁSA (KÉPES KRÓNIKA)

II. István halálát követően külföldről jelentkezett egy magát Árpád-házinak való trónkövetelő, Borisz herceg. Boriszt Kálmán király második felesége, Eufémia szülte, csak hogy már nem Magyarországon látta meg a napvilágot, ugyanis Kálmán elbocsátotta a Kijevből származó királynét. Az elbocsátás oka ismeretlen, az indoklás, ami a krónikakompozícióban olvasható – tudniillik a királyné házasságtörést követett volna el –, későbbi és nem bizonyítható.

A királyné elbocsátása nem egyedi eset, a kora középkorban sok példa akadt erre. Akkoriban még pápai engedélyt sem kértek a házasság felbontásához. A valódi okok ismeretlenek Eufémia esetében is. A házasságtörés magyarázatával a krónikaíró Borisz hercegnek a trónra való alkalmatlanságát akarta alátámasztani, megbízója ugyanis II. Béla (1131–1141) – nagyobb valószínűséggel II. Géza (1141–1162) – lehetett. A trónkövetelő Boriszról külföldi híradások is fennmaradtak, ahol mindenütt Kálmán fiának mondják, és a királyi udvarokban úgy is ke-

II. ISTVÁN
PECSÉTJE

zelték. A magyar uralkodó elit egy része is Kálmán fiának tekintette.

A 11–12. század fordulóján kialakult két szembenálló csoport vetélkedése – Kálmán vagy Álmos támogatása mellett – jelzi a hatalom csúcsán álló elit különböző érdekeit. Kálmán és II. István uralkodása a „Kálmán-párti” csoportosulás térnyerését jelentette.

István gyermektelen halálával a másik csoport jutott hatalomra,

akik II. Béla érdekei mögé bújva az ellenfelek fizikai megsemmisítésére törekedtek. Vak Béla uralkodásának eseményeiben magának az uralkodónak nagyon kevés szerepe lehetett, a történeteket indokolt a mögötte álló csoport szándékainak tulajdonítani.

A leszámolás első eseménye az aradi gyűlés volt 1131-ben, ahol a királyné kérte a király megvakításáért felelősök megnevezését, majd a helyszínen hatvannyolc személyt öltek meg, akiknek rokonsága is bűnhődött,

POLITIKA / HADVISELÉS

EGY KIRÁLYI ESKÜVŐ

Malaterrai Gaufréd, Normandiában született bencés szerzetes élete végén Roger szicíliai nagygróf és calabriai gróf udvarában tartózkodott Palermóban. Ebből az időből származik beszámolója („Roger calabriai és szicíliai gróf és fivére, Robert Guiscard herceg tettei”), amelyben Kálmán magyar királynak Roger leányával kötött első házasságáról is tudósít. Az alábbi részlet érzékletesen szemlélteti a királyi esküvő előkészületeit éppúgy, mint a jeles esemény nagyszabású lebonyolítását.

„Tehát az Úr megtestesülésének 1097. évében, miután mindent előkészítettek, amire szükség volt, május hónapban háromszáz katonával kivonult a Thermáig, innen tengeri úton Palermóig előreküldte leányával Henrik nicastrói püspököt és hívei közül egyeseket. Ott, miután előkészítették a hajókat, leányát sok nászajándékkal felszállította, és [...] haladtak a tengeren egészen addig, amíg Fehérvár kikötőjében – amely a magyarok királyának joghatósága alatt állt – sértetlenül ki nem kötöttek. Itt találkozott velük Merkúr fehérvári ispán, akit ötezer fegyverrel küldtek eléjük, és illően fogadva a leányt azokkal, akikkel érkezett, egészen a királyig vezette.

Egész Magyarországon kihirdették a király esküvőjét. Mindenhonnan összetódultak ajándékokkal. És bár szo-

kás szerint mindig népes és nagyszámú csapat kíséri a királyt, a házasság hírére és a vágy miatt, hogy lássák az új királynét, a szokottnál is nagyobb, megszámlálhatatlan tömeg verődött össze. A kitűzött napon az érsekek, a püspökök és a különféle rendek jelenlétében a leány hozománya királyi módon nyilvánosan bemutatásra került, a királyt és a királynét egymással katolikus módon özszeadták, és az ünnepi menyegzőt sátrakban és zöld ágakból való alkalmasságokban ünnepelték, ugyanis nem volt elég nagy épület ilyen sokasághoz. Miután az esküvőt királyi módon megülték, a király a nicastrói püspököt és azokat, akik vele jöttek – noha haza akartak térni –, egy kis ideig magánál tartóztatta, mielőtt viszont látta, hogy sietős az útjuk, királyi módon megajándékozva elbocsátotta őket.”

LAKOMA ELŐKÉSZÜLETEI A BAYEAUX-I FALIKÁRPIT EGYIK JELENETÉN (1070 K.)

„[...] elindult néhány lovag az őgrófság keleti részéből, titkon betörték Pannóniába, és az éj leple alatt meglepetésszerű támadással elfoglalták Pozsony várát, [...] Alighogy tudomást szerzett erről Magyarország királya, Géza [...] előküldte kíséretének néhány tagját [...] okosan kikérdezték a várbelieket [...] Ők pedig azt felelték, hogy nem a római császáért, nem is a hercegükért tették mindezt, hanem urukért, Boriszért. Ez a Borisz pedig Kálmánnak, Magyarország hajdani királyának volt a fia, aki [...] a magyar királyságot örökösödés jogán magának követelte [...]”

Freisingi Ottó: I. Frigyes császár tettei (1157–1158)

„Az említett országos gyűlés napján, amikor a király országának trónján ült, eljött a királyné a fiaival és [...] így szólt az egybegyűlt néphez: »[...] hallgassatok meg! Mivel az Isten mindnyájatoknak megadta a látás természetes képességét, hallani akarom, miért fosztották meg urunkat, a királyt szeme világától, és kinek a tanácsára történt ez? Tárjátok csak fel nekem tüstént, és ezen a helyen híven bosszút állva rajtuk, végezzetek velük miértünk. Mert íme, az Isten a mi királyunknak két szem helyett négyet adott.« Miután ezeket mondta, az egész nép rárohant azokra a bárókra, akiknek tanácsából a királyt megvakították...”

Képes krónika, 160.

hiszen vagyonukat elkobozták. Az Aradon meggyilkoltak Kálmán és István egykori hívei lehettek, akikről feltelezhető volt, hogy Boriszt is támogatni fogják.

Béla és köre azonban nem elégedett meg ennyivel. Borisz volhíniai és krakkói segítséggel a Sajó mentén támadást indított Béla ellen, aki ezután környezetét próbára tette a királyi tanácsban, azt kérdezvén, fattyúnak tart-

ják-e Boriszt. Aki nem adott egyértelmű választ, azonnal megölték, nehogy átpártoljon Boriszhoz.

Az újabb leszámolás hatására lázadás tört ki,

melynek során megint többen életüket veszítették. A krónika információja hiteles, mivel olyan

személyek nevét sorolja fel, akiket az okleveles anyagból is ismerünk: eszerint Béla trónra lépte (1131. április 28.) és a Sajó menti csata (1132. július 22.) között három nagyobb leszámolás történt. Borisz pártolói ezután nyilván nem léptek nyilvánosság elé, de bizonyára maradtak, hiszen II. Géza alig 16 évesen, 1146-ban azért keveredett háborúba Babenberg (Jasomirgott) Henrik osztrák őgróffal és bajor herceggel (Lajta menti csata), mert az Boriszt támogatta. A királyi udvarban még mindig nyugtalanságot keltett, amikor 1147-ben Borisz felbukkant a keresztetek között.

AZ ARADI ORSZÁGOS GYŰLÉS
(KÉPES KRÓNIKA)

KITEKINTÉS

A LAJTA MENTI CSATA

Borisz 1145 karácsonya után engedélyt kért és kapott III. Konrád német királytól, valamint Babenberg (Jasomirgott) Henrik osztrák őgróftól, hogy területükön sereget toborozzon II. Géza ellen. A következő év április elején Borisz német és osztrák zsoldosokkal váratlanul elfoglalta Pozsony várát. Mivel Borisz nem fizette a csapatait, a magyar királynak a zsoldosok lepénzelésével sikerült Pozsonyt visszaszereznie. 1146. szeptember 11-én II. Géza a Lajta és a Fischa folyók találkozásánál legyőzte Henriket. A német segítség tehát nem váltotta be Borisz reményeit.

A trónkövetelő Borisz támogatója, a csatában megfutamított II. (Jasomirgott) Henrik (1107–1177) az Ostmarkon, a mai Felső- és Alsó-Ausztria területén uralkodó Babenberg család tagja volt. A Babenbergek rokonságban álltak III. Konrád, majd I. (Barbarossa) Frigyes császárral. Jasomirgott Henrik hosszas küzdelmet folytatott a bajor hercegség megszerzéséért, ami kompromisszummal zárult: Henrik lemondott a bajor hercegségről, viszont Ausztria a hercegség rangjára emelkedett.

Henrik lett tehát Ausztria első hercege (1156–1177). Mindkét házassága a Babenberg-dinasztia befolyását mutatta Közép-Európában: első felesége III. Lothár német-római császár unokahúga, második neje I. Mánuel bizánci császár unokahúga volt.

A családi rezidenciát 1145-ben helyezte át Bécsbe, ekkor kezdődött a város felemelkedése.

Henrik bátyja volt az irodalmi tevékenységéről ismert Freisingi Ottó (1114–1158), 1137-től Freising püspöke, aki krónikájában beszámolt a magyarok fényes győzelmével végződő csatáról, és – erős túlzással – hetvenezer fős magyar seregről írt.

II. (JASOMIRGOTT) HENRIK OSZTRÁK HERCEG SZOBRA BÉCSBEN (FOTÓ: BWAG)

Ausztria hercegség Ostmark tartomány hercegi rangra emelése azt jelentette, hogy a hercegség területén a császár nem adományozhatott birtokot a herceg beleegyezése nélkül, és a területet csak egyben lehetett örökölni. Az öröklés kiterjedt a család női ágára is. A Babenberg hercegek esetében ebből a 13. században újabb bonyodalom származott – lásd IV. Béla harcát a Babenberg-örökséért.